

POMPEİİ İSİS TAPINAĞINDAKİ SAVAŞ GEMİSİ TASVİRLERİ ÖZELİNDE SANAT VE TARİHİ GERÇEKLIK İLİŞKİSİ

Mert Uğur KARA*

ÖZ: Yunan ve Roma dönemlerine ait antik savaş gemilerinin; denizcilik, gemi yapımı, savaş gemilerinin hususî nitelikleri ve sair açılardan bilimciler tarafından derinlemesine incelenmektedir. Savaş gemilerine ait arkeolojik kalıntıların azlığı, arkeologları bu konu hakkında edinebilecekleri bilgileri artırmak amacıyla antik yazılı kaynaklara, savaş gemisi tasvirlerinin bulunduğu sikkelere, vazo ve duvar resimleri gibi sanat eserlerinden gelen verilere başvurmaya yönelmektedir. Söz konusu tasvirler, gemi tipolojilerini belirlemek amacıyla yardımcı kaynak olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışmada Pompeii antik kentindeki İsis Tapınağında yer alan bir duvar resminde tasvir edilen gemiler sanatsal açıdan incelenmiştir. Dönemin savaş gemileri hakkında bilinen arkeolojik veriler ışığında, tarihî gerçeklik ve tasvir ilişkisi özelinde değerlendirilerek, Roma Dönemi savaş gemisi tasvirlerinin, bu gemiler hakkında bir veri olarak tarihî bilgiye destek olabilecek mahiyette olduğu ve arkeolojik kayıt değeri taşıdığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gemi Tasvirleri, Liburna, Resim Sanatı, Antik Gemiler, Antik Denizcik

THE RELATION BETWEEN ART AND HISTORICAL REALITY SPECIFIC TO WARSHIPS DEPICTIONS AT THE TEMPLE OF İSİS IN POMPEII

ABSTRACT: Warships of antiquity especially the Greek and Roman ones have been scrutinized by scholars. Scarcity of archaeological records in regard to warships direct archaeologists' attention to investigate classics, coins, vase and wall paintings in order to have profound knowledge on the subject. These iconographies are used by archaeologists as supplementary resources to determine the typologies of the ships. At this work, warship depictions on the wall painting at the Temple of Isis in Pompeii were analyzed in terms of art. Then the results were assessed in the light of archaeological data about the warships of the period specific to a discussion of the relation between the historical reality and art. It is

* Arş. Gör. T. Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. mertugurkara@windowslive.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9826-341X>

Geliş Tarihi (Received): 12.05.2018
Kabul Tarihi (Accepted): 27.12.2018
Yayın Tarihi / Published: 20.01.2019

ascertained that the warship depictions of the Roman Period are in quality to support the historical knowledge and carry value as an archaeological record.

Keywords: Ship Depictions, Liburnian, Art, Ancient Ships, Ancient Seafaring

Giriş

Antik Çağ'da Akdeniz'de gerçekleşen deniz savaşlarına ve üretilen savaş gemilerine ilişkin arkeolojik veriler oldukça kısıtlıdır. Klasik Dönemden itibaren önemi yadsınamayacak kadar çok sayıda üretilmiş savaş gemileri hakkında bilgi üretebilmek amacıyla başvuru olan ikincil verilerin ve antik kaynakların bu anlamda sağladığı bilgiler söz konusu boşluğu kısmen doldurabilmektedir. Antik Çağ savaş gemilerinin ağırlıklı olarak kürekçi performansına dayanan özel araçlar¹ olduğu ve özellikle donanmaların karaya yakın sularda savaşmaya meyilli² oldukları bilinmektedir.

Ticaret gemilerinin aksine, kürekli savaş gemilerinin mütemediyen seyrüsefer yapmadıkları ya da çok uzun mesafeler katetmedikleri bilinmekte, bu yüzden de çoğunlukla kullanımda değilken karaya çekildikleri düşünülmektedir. Dolayısıyla donanma filoları çoğunlukla korsanlarla savaşmak ve saldırılara karşı savunma savaşı yapmak gibi ihtiyaç hâllerinde ortaya çıkarıldığı gibi mevcut tehditler ortadan kalktığı anda hemen dağıtılabilirlerdi. Tam olarak bu yapıları sebebiyle donanma gemilerine dair arkeolojik veriler tüccar gemilerine ve denizcilik faaliyetlerine dair arkeolojik kalıntılara nispeten daha az sayıda ve niteliktedir. Bu duruma ayrıca birtakım görüşler de eklenebilmektedir. Örneğin, Antik Yunan triremelerinin yüzerlik bakımından çok kuvvetli bir yapıda olmaları sebebiyle çatışma ve mahmuzlanma sonrasında parçalarının su üzerinde kalıp dağılık bir şekilde deniz üzerinde yüzerken kaybolduğu ya da galip kuvvetler tarafından hasarlı gemilerin onarılıp tekrar kullanılmak üzere çekildiği düşünülmektedir³. Aynı zamanda donanma gemilerinin güvertelerinin askerî faaliyetler sebebiyle boş bırakıldıkları ve herhangi bir kargo taşımacılığında kullanılmadıkları bilinmektedir. Bu sebeple amphora ya da bir yığın ticarî emtianın üzerini kapatması suretiyle deniz tabanında

¹ R. A. Gould, *Archaeology and the Social History of Ships*, Cambridge University Press, Second Edition, New York, 2011, s.135.

² Donanma savaş faaliyetlerinin kıyıya yakın yerlerde gerçekleşme temayülü, deniz savaşlarını neredeyse I. Dünya Savaşı'na kadar benzer şekilde sürdürmüş bir olguydu. Gerçekten açık denizde yapılan savaşları, ancak bahri havacılık, uçak gemileri ve denizaltıların geniş kapsamlı kullanıma girmesi gibi 20. yüzyıl gelişmeleri mümkün kılabilmıştır. Bu konu için ayrıca bkz. J. Keegan, *The Price of Admiralty: The Evolution of Naval Warfare from Trafalgar to Midway*, Penguin Books, London, 1989, s. 272.

³ J. S. Morrison-J. F. Coates, *The Athenian Trireme*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, s. 128-129.

uzun yıllarca korunabilen tüccar gemilerinin aksine ahşap yiyen bakteri yani “Teredo Navalis”’in de etkisine doğrudan maruz kalan donanma gemileri çoğunlukla iz bırakmadan yok olmaktadır⁴.

M.S. 1. binden önce savaş gemilerine ait az sayıda fizikî kalıntı ortaya çıkarılarak çalışılabilmiş de olsa bu konuya dair çok sayıda tasvir, resim, yazıt ve antik metin mevcuttur⁵. Bu nedenle savaş gemileri bağlamında tasvirler ve antik metinler arkeolojik bilgi üretiminde önemli bir yer tutmaktadır⁶. Dolayısıyla gemi tasvirlerini oluşturmada arkeologlar tarafından yararlanılmakta olan resimler ve sanat anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak, konuya eleştirel yaklaşabilmek, Roma resim sanatının savaş gemileriyle ilgili bilgi aktarma kapasitesini anlamak ve bu bağlamda tarihî gerçeklik ve sanat ilişkisini anlayabilmek için önem teşkil etmektedir.

Roma resim sanatında yerleşik ve evrimsel bir gelişme hâlinde izlenebilen algısal bir sanat anlayışının öne çıktığı ve bu minvalde Roma etkisiyle gelişen toplumlarda resmin, sanat için sanat, estetik, sanatsal yetenek veya izleyicilerin beğenileriyle değerlendirildiği görülebilmektedir⁷. Roma Döneminde resimlerin çoğunlukla duvarlarda bulunduğu bilinmektedir. Çünkü resim, Romalılar için mimarînin bir ziyneti olarak algılanmakta ve bu nedenle de başlarda ana konusunu manzara ve mimarî öğelerin oluşturduğu dekoratif duvar resimleri olarak ortaya çıkmaktadır⁸. Roma sanatında duvar resimlerine dair en bol ve kaliteli verilerin elde edildiği yerler arasında ise Pompeii antik kentinde ele geçen resimler yer almaktadır. Bunun ana sebebi ise bilindiği üzere M.S. 24 Ağustos 79’da

⁴ R. A. Gould, *a.g.e.*, s. 135-136; H. Frost, “First Season of Excavation on the Punic War Wreck”, *International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*, 2, 1973, s. 33.

⁵ Savaş gemilerine dair çalışmalar açısından yine de klasik arkeoloji büyük bir kazanım noktasıdır. Yunan ve Roma medeniyetlerini ana konusu edinen klasik arkeoloji, tarih, sanat tarihi, filoloji ve felsefe gibi öğretileri de içinde barındırmaktadır. Bu öğretilere ek olarak, antik yazılı kaynaklardan, beşeri bilimlerden ve fen bilimlerinden de yararlanarak metinsel, görsel ve maddî kültüre ait verileri bir sentez hâlinde yorumlayıp gerçeğe oldukça yakın şekilde bilgi üretebilmektedir. Örneğin, denizciliğin tabiatına ait çok az veri (tahıl nakliyatı, korsanlık, gemi yapım teknikleri vs. gibi) arkeolojik bağlamda ele geçmekte, aynı şekilde antik kaynaklarda da oldukça kısıtlı olarak bahsedilmektedir. Bundan dolayı söz konusu veriler daha çok doğrudan arkeolojik kuram ve uygulamaların içinden çıkmaktadır. Bu konu için ayrıca bkz. D. N. Carlson, “The Seafarers and Shipwrecks of Ancient Greece and Rome”, A. Catsambis-B. Ford-D. L. Hamilton (eds.), *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 379-405.

⁶ D. N. Carlson, *a.g.e.*, s. 379.

⁷ Douglas J. Brewer-Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, 2011, s. 201.

⁸ A. Stenico, *Roman and Etruscan Painting*, The Viking Press, New York, 1963, s. 30-31.

Vesuvius (Vezüv) Yanardağının patlaması sonucunda Pompeii ve Herculaneum kentlerinin volkanik kül ve cüruf tabakası altında kalarak nüfusu ve an itibariyle içerdiği mevcudiyetiyle birlikte donması sebebiyle tekrar iskân edilememesi ve bir zaman kapsülü hâlinde günümüze kadar korunarak gelebilmesidir⁹.

Pompeii duvar resimleri kendi içinde ayrı bir çalışma konusu ve tarihlendirme unsurudur. Ressamların çalışacakları duvarların mimarî özelliklerinin doğrudan etki ettiği bazı dekoratif kurallar ile oluşturulmaktadır. Her bir duvar resmi, dekoratörün duvarın anıtsal tabiatı karşısında gösterdiği çabasının birer göstergesi konumundadır. Bundan dolayı azaltılabilir, ayrılabilir, mimarî perspektifler, bahçeler, diğer resimler, arka plandan ayrılan figür veya bezemeler yoluyla göz yanıltması hâline sokulabilir. 19. yüzyıl itibariyle bu gibi bir takım özellikler ayırt edilmeye çalışılmış ve Profesör August Mau'nun çalışmalarıyla sınıflandırılabilmiştir. Bu sınıflandırma üzerine 20. yüzyılda da bir takım geliştirmeler yapılmış fakat genel hatlarıyla hâlâ geçerliliğini koruyabilmiştir¹⁰. Pompeii Duvar Stilleri adı altında günümüzde de işlevini sürdüren bu sınıflandırmaya göre duvar resimleri dört ayrı stilde yapılmaktadır ve bunlar da görece olarak tarihlendirilebilmektedir. Özellikle milattan önceki son asırlardan Vesuvius'un patlamasına kadar Pompeii'nin dekoratif resim açısından Roma'nın ana merkezi durumunda olması resim stillerinin bu ayırt edici konuma ulaşmasında etkili olmuştur¹¹.

Pompeii İsis Tapınağı Gemi Tasvirleri

Pompeii'deki İsis Tapınağı Pompeii antik kenti kazıları başladığında ortaya çıkarılan ilk eserler arasında yer almaktadır. Yapının iki evresi olduğu anlaşılmıştır. İlk inşa edildiği birinci evre imparator Augustus'un hüküm sürdüğü yıllara tarihlenmektedir¹². Bu evrede tapınak duvarlarına yapılan resimlerin I. ve II. stile ait olduğu anlaşılmaktadır. M.S. 62 yılında gerçekleşen deprem felâketinin verdiği hasardan dolayı onarım ve yineleme işlemleri görmüştür ki bu da tapınağın ikinci evresidir (M.S. 62-.M.S. 79). Tapınağın ikinci evresinde yer alan duvar resimleri ise IV. stile verilmekte ve yine bütün stillerin karışımı olan öğeler içerdiği belirtilmektedir¹³.

⁹ Jean-Paul Descoeudres, "History and Historical Sources", Dobbins, J. J.-Foss, P. W. (eds), *The World of Pompeii*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, New York, 2009, s. 19-20.

¹⁰ Söz konusu stiller ve tarihlendirmeleri için ayrıca bkz. R. Ling, *Roman Painting*, Cambridge University Press, Hampshire, 1991, s. 12, 23, 52, 71.

¹¹ A. Stenico, *a.g.e.*, s. 31.

¹² N. Blanc-H. Eristov-M. Fincker, "'A Fundamento Restituit ?' Réfections Dans Le Temple D'isis À Pompéi", *Revue Archéologique*, Nouvelle Série, Fasc. 2, 2000, s. 227.

¹³ N. Blanc-H. Eristov-M. Fincker, *a.g.e.*, s. 301.

İsis Tapınağında ikinci evreye ait olan bir duvar resminde denizcilik, donanma ve gemileri konu edinen bazı tasvirler yer almaktadır. Dönemin özellikleri gereği bu tasvirlerin İsis Tapınağında bulunması akla yatkındır. Eski Çağ'da denizcilerin ki bu bağlamda Romalı bahriyelilerin hayatlarında dinin baskısı ve batıl inançların yaygınlığı bilinen bir olgudur. Örneğin kadınların ya da saf olmadığı düşünülen kişilerin güverteye çıkmalarına izin verilmediği, büyük tehlikelerle karşılaşıldığında bütün mürettebat tarafından “kutsal çapa”ya -gemide hâlihazırda bulunan en büyük çapa- toplu dua edildiği bilinmektedir. Savaş gemilerinin kıç tarafında genellikle koruyucu bir tanrının onuruna yerleştirilmiş bir altar bulunmaktadır. Genelde gemilere de bu koruyucu tanrıların isimleri verilmekte ve bu isimler gemi bordalarına ya da *stylis* adı verilen tabletlere yazılarak kıç bodoslamalara sabitlenmektedir. Romalı denizciler için en yaygın koruyucunun ise tanrıça İsis olduğu, bahar şenliklerinin ve denize açılma mevsiminin tanrıçaya adandığı bilinmektedir¹⁴ ki bu da söz konusu savaş gemisi tasvirlerinin neden İsis tapınağında yer aldığını açıklamaktadır. Bir teşekkür ve/veya adak olarak resmedilmiş oldukları anlaşılmaktadır¹⁵.

İsis Tapınağında yer alan söz konusu duvar resminde iki adet savaş gemisi görülmektedir (**Resim 1**). Oldukça belirgin ve birtakım ayırt edici özelliklerin ilk bakışta dahi anlaşılmağa olduğu tasvirlerin ressamı, ihtimalle savaş gemilerine ve özelliklerine aşina olmalıdırlar, çünkü tasvirler ve arkeolojik kayıtlar arasında büyük uyumsuzluklar ortaya çıkmadığı gibi söz konusu tasvirlerin aşağı yukarı gerçeği yansıtmakta olduğu anlaşılabilir¹⁶. Yine de neredeyse bir minyatür etkisi veren duvar resminin kendi içinde stilize edilmiş bir yapısı vardır. Kompozisyonun bütün olarak bir etki vermesi amaçlanarak yapıldığının bilinmesi ve detayı aza indirgeyen bir anlayışta yapıldığının görülebilmesi sebebiyle tasvirleri daha dikkatle incelemek doğru olacaktır.

Bu anlamda resmin içinde gemilere yoğunlaşıldığında iki gemide de yelken bulunmadığı ve güvertenin üstünün bahriyeli erlerle dolu olduğu görülmektedir.

¹⁴ M. Pitassi, *Roman Warships*, Boydell Press, Woodbridge, Suffolk, 2011, s. 119.

¹⁵ R. D'amato-G. Sumner, *Imperial Roman Naval Forces 31 BC – AD 500*, Osprey Publishing, Oxford, 2016, s. 39-40.

¹⁶ M. Pitassi, *a.g.e.*, 2011, s. 117.

Resim 1: İsis Tapınağı Savaş Gemisi Tasvirleri (M.S. 70)¹⁷

Bahriyelilerin bir ellerinde mızrakların diğer ellerinde ise kalkanların yer aldığı yâni zırhlı ve savaşa hazır bir şekilde güvertede bekledikleri anlaşılmaktadır. Ancak mızraklar karmaşık verilmiş ve tam bir asker sayısını vermekten çok kalabalığı vurgulamak amacıyla stilize bir şekilde tasvir edilmiştir. İki geminin de üst güvertesinde küpeşte ile pruva arasında bir boşluk olduğu fark edilmektedir. Bu boşluklar gemiler rıhtıma bağlandıkları zaman iskele tahtasının yerleştirilip güverteye çıkış ve inişlerin sağlanması amacıyla bırakılmaktadır. Gemilerin küreklerine dikkat edildiğinde tahminen iki sıra kürekli oldukları anlaşılmaktadır. Temsil boyutunda vurgulanan kürekler ve güvertedeki askerler sayısal açıdan mürettebata dair kesin bir bilgi vermemektedir. Ancak söz konusu detaylardan, perspektif özelliğinden ve kompozisyon bütünlüğünden hareketle orta ebatlarda savaş gemileri oldukları görülebilmektedir. Gemilerin, tip olarak benzese de yakından incelendiğinde aynı olmadıkları da anlaşılmaktadır. Soldaki geminin detayına bakarsak (**Resim 2**) kıç tarafta uzatılmış bir kabini ve yukarı doğru kıvrılarak son bulan bir kıç bodoslaması olduğu, pruva tarafta ise kuş ibiği şeklinde, çatallı ve öne doğru kıvrılarak son bulan bir baş bodoslamasının yer aldığı anlaşılabilmektedir. Renk seçimi açısından bakıldığında geminin karinasının yeşil ile mavi arasında bir renge sahip olduğu, küpeştenin pembe verildiği, pruva tarafta ise aşağıdan yukarıya pembe ve sarı boyanıp içlerine de beyaz ve krem bir renkle desenlerin işlendiği görülmektedir. Geminin küreklerinin ise sarı renkte verildiği görülmektedir.

Sağdaki geminin ise (**Resim 3**) kıç tarafta benzer bir kabine sahip olduğu, ancak kıç bodoslamasının aşağı doğru kıvrılarak çatallı bir şekilde sonlandığı görülmektedir. Pruva tarafta ise baş bodoslamasının içe dönük ve tek parça hâlinde kıvrılarak son bulduğu anlaşılmaktadır. Bu tasvirdeki renk seçiminde de yine soldakine nispeten bir zıtlık fark edilmektedir. Geminin karinası

¹⁷ R. D'amato-G. Rava, *Imperial Roman Warships 27 BC – 193 AD*, Osprey Publishing, Oxford, 2016, s. 5.

kahverengi ve pruva taraftan nispeten sarı tonlarında görünmektedir. Küpeşte soldaki geminin aksine mavi renkle verilmiştir. Aynı tezatlık pruva tarafta da vurgulanmaktadır. Burada aşağıdan yukarıya doğru sarı ve kahve renkleri kullanılmış ve içlerine işlenen desenler mavi ve beyaz renk kullanılarak vurgulanmıştır.

Resim 2: Soldaki Savaş Gemisi Detay¹⁸

Roma'nın cumhuriyet dönemi yıllarında (M.Ö. 509-M.Ö. 27) özellikle de M.Ö. 4. yüzyıl içerisinde quadriremeler ve quinqueremeler yâni dört ve beş sıra kürekli savaş gemileri kullanılmaktaydı. Quadriremeler Cumhuriyet döneminde Roma'nın geleneksel savaş gemileri hâline gelmişti. Özellikle Kartaca Savaşları dönemine kadar bu durumda bir değişiklik olmadığı bilinmektedir.

¹⁸ R. D'amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 9.

Resim 3: Sağdaki Savaş Gemisi Detay¹⁹

Birinci Kartaca Savaşı döneminde (M.Ö. 264-241) Romalılar üstünlüğe kavuşmak maksadıyla büyük bir donanma inşa etmeye başlamışlardı. Önceleri kendilerindekine nispeten daha iyi olduğunu düşündükleri ve Kartacalılardan ele geçirdikleri bir quinqueremeyi örnek alarak başladıkları ve gemilerine borda kancası ve köprüsü ekleyerek geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Baş bodoslamaya ise fazladan asker yerleştirmeye başlamak sûretiyle gemilerini kara savaşı taktiklerinin de uygulanabileceği bir duruma taşımayı başardıkları görülmektedir. Sonuç olarak Kartacalılar kadar denizcilik deneyimleri olmadığı bilirse de uyguladıkları stratejik değişikliklerin de etkisiyle savaşı kazanmışlardı²⁰. Ancak İkinci Kartaca savaşı sonrası yâni M.Ö. 2. yüzyılın başları itibariyle Romalıların kara savaşlarına ağırlık vermeleri nedeniyle donanmayı ihmal ettikleri bilinmektedir. Öyle ki M.Ö. 1. yüzyılda Pompeius'un korsanlıkla mücadele etmek için Rodoslulardan ve başka devletlerden donanma topladığı ve hatta ilerleyen yıllarda yâni Roma'nın iç savaş yıllarında Julius Caesar'ın da yeni bir donanma oluşturmak zorunda kaldığı bilinmektedir²¹. Söz konusu iç savaşlar Casear-Pompeius, Ocraavianus-Sextus Pompeius çatışmalarının ardından Octavianus ile Marcus Antonius ve Kleopatra arasında yaşanan Aktium Muharebesi(M.Ö. 31) olarak bilinen savaşla son bulmuştur.

Bu muharebe aynı zamanda *polyremeler* adıyla da anılan sexteres ve quinqueremes tipinde savaş gemilerinin son kez tarih sahnesine çıktığı savaş

¹⁹ R. D'amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 5.

²⁰ M.C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 336-337.

²¹ M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 338.

olarak da bilinmektedir²². Bu tarihten sonra Romanın ilk imparatoru olan ve yarı tanrısal bir isim olan Augustus adını kullanan Octavianus'un Aktium Muharebesini kazanmasının bir nedeni de liburna olarak bilinen kullanışlı, alçak ve hızlı kadirgalara donanmasındaki polyremelere nispeten ağırlık vermesiydi²³. Liburna asıl kökeninde tek sıra kürekçili olan bir gemidir. Korsanlıklarıyla meşhur olan İlyrialıların²⁴ icadı olan bu gemi tipi, ismini de İlyrialıların yaşadığı bölge için kullanılan Liburna adından almaktadır. Romalılar M.Ö. 3. Yüzyıldan itibaren bu gemiyi alıp kullanmaya başlamışlarsa da donanmada etkin bir rol üstlendiği bilinen ilk muharebenin Makedonya Savaşı (M.Ö. 171) olduğu anlaşılmaktadır²⁵. Ancak Romalıların liburnayı kendi savaş taktiklerine uyum sağlayacak şekilde geliştirdikleri ve yaklaşık 50 küreği olan²⁶ iki sıra kürekçili bir kadirga hâline getirerek bu gemiyi kullandıkları bilinmektedir²⁷.

*Pax Romana*²⁸ yıllarında Roma İmparatorluğunun donanmasının ana gemi tiplerinin quadrimeler, tiremeler ve liburnalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Liburnaların bu dönemde önem kazanması sebebiyle neredeyse Roma savaş gemisi denilince akla ilk gelen gemi tipi olduğu anlaşılmakta ve kimi zaman Romalıların savaş gemisi demek için liburna sözcüğünü kullandıkları bilinmektedir²⁹. Liburnaların hafif savaş gemileri olup birkaç çeşidi olduğu anlaşılmaktadır.

M.S. 3. yüzyıl ortalarına kadar kesin olarak kullanıldığı bilinen liburnaların M.S. 4. yüzyıl itibariyle tiremeler ve diğer gemilerle beraber

²² M. Pitassi, *a.g.e.*, 2011, s. 115.

²³ G. C. V. Holmes, *Ancient and Modern Ships, Part I, Wooden Sailing-Ships*, Wyman and Sons Ltd., 1906, s. 37.

²⁴ Balkan Yarımadasının Dalmaçya kıyılarında ve adalarında yaşayan korsanlıklarıyla meşhur olan bir halk. Ayrıca bkz. H. H. Scullard, *A History of the Roman World 753 to 146 BC*, Routledge Classics, Taylor & Francis Group, 2013, s. 220-222.

²⁵ M.C. Howatson, *a.g.e.*, s. 338.

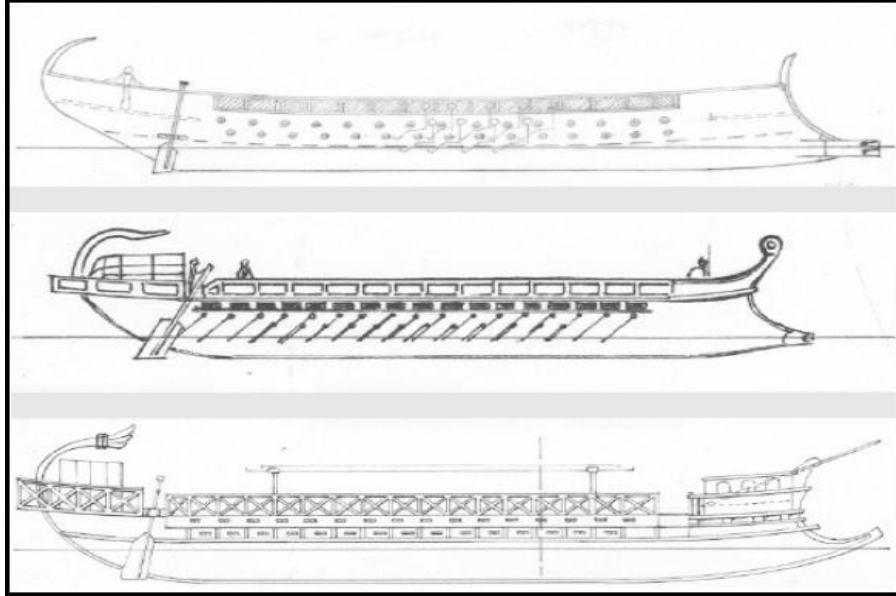
²⁶ M. Pitassi, *a.g.e.*, 2011, s. 215.

²⁷ L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995, s. 141-142.

²⁸ Roma barışı. M.Ö. 27-M.S. 180 arasındaki yıllara tekabül eden dönem. Bu konu için bkz. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford University Press, Vol 1., Second Edition, New York, 1957, s. 53, s. 106; A. Goldsworthy, *Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World*, Yale University Press, New Haven, 2016.

²⁹ Antik kaynaklarda hem özel anlamda bir gemi tipi olarak hem de genel anlamda savaş gemisi olarak *liburna/liburnae* sözcüğünün kullanıldığı bilinmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi ve antik yazıt çevirisi için bkz. C. Torr, *Ancient Ships*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 16-17.

kullanımdan kalktığı bilinmektedir³⁰. Şekil 1’de liburnaların tipolojik gelişim planları yer almaktadır. Planda en üstte yer alan tip en erken liburnalar arasındadır. Küçük veya orta boyutlarda bir savaş gemisidir. Romalıların İlyrialılardan alarak kullandıkları ilk örnekleri yâni M.Ö. 3. yüzyıl ortalarındaki liburna tipini temsil etmektedir. Ortadaki tip Pompeii’de ortaya çıkarılan duvar resimlerindeki liburnalar esas alınarak çizilmiştir. Dolayısıyla M.S. 1 yüzyıl tipini yansıtmaktadır. Altındaki tip ise Traian Sütunu kabartmalarında tasvir edilen liburnalar esas alınarak oluşturulmuştur ve M.S. 2. yüzyıl tipini temsil etmektedir³¹.

Şekil 1: Liburnaların Tipolojik Gelişimi, yan görünüm³²

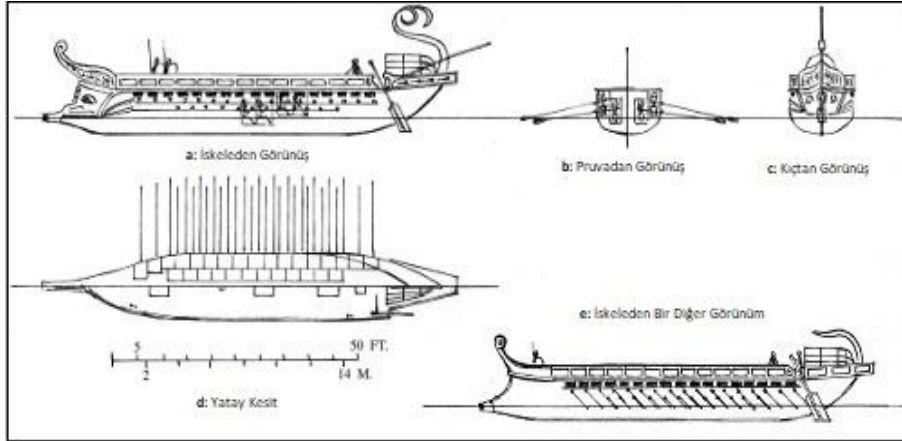
M.S. 1. yüzyılda Roma’nın bir imparatorluk hâline geldiği, Akdeniz’i ve hatta Karadeniz’i tahakkümü altında tuttuğu ve bu dönemde büyük savaşların yaşanmadığı bilinmektedir. Bu durumun imparatorluk donanmasının boyutlarını ve kullanım alanını da etkilediği görülmektedir. Deniz savaşlarına hazırlanmak donanmanın aslı görevi olsa da, bu dönemde

³⁰ L. Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çev. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, s. 103.

³¹ M. Pitassi, *The Roman Navy, Ships, Men & Warfare 350BC – AD475*, Seaforth Publishing, Yorkshire, 2012, s. 59-60.

³² M. Pitassi, *a.g.e.*, 2012, s. 60.

daha çok korsanlıkla mücadelenin bir aracı hâline geldiği ve özgür denizciliğin ve güvenli ticaret ağının korunmasının ana amaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi etkenlerin ise büyük boyutlu gemilerin sayılarının ve kullanımının azaltılmasına, ve liburna ağırlıklı filoların kurulmasına yol açtığı bilinmektedir. Bu dönemdeki savaş gemilerine ait en iyi korunmuş resimlerin ve tipolojik örneklerin ise tam da aynı tarihlerde Vesuvius'un patlamasıyla (M.S. 79) günümüze kadar korunagelmış Pompeii antik kenti duvar resimleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan tasvirlerin de içinde yer aldığı örnekler, arkeolojik veriler ve antik kaynaklarla karşılaştırılarak **Şekil 2**'de gösterilen M.S. 1. Yüzyıl liburna savaş gemisi ve diğer savaş gemilerinin tipolojilerinin anlaşılacak plan ve canlandırılmalarının oluşturulmasına büyük katkı sağlamıştır.

Şekil 2: M.S. 1. Yüzyıl Liburna Tipi Savaş Gemisi Planı³³

M.S. 70 yılına tarihlenen İsis Tapınağı duvar resminde (**Resim 1**) yer alan savaş gemisi tasvirlerini yukarıda verilen arkeolojik veriler ve tarihi gerçeklikler ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Daha önce söz konusu tasvirdeki gemilerin orta ebatlarda ve iki sıra kürekçili birer gemi olduklarına değinmiştik. Bu durum büyük ihtimalle onların bu asırda çok kullanılmakta olan liburna tipi savaş gemileri olduğunu ve sanatçıların söz konusu gemi tipine aşina olmaları sebebiyle tipolojik olarak gerçeği yansıtacak şekilde gemileri tasvir ettiklerini ortaya koymaktadır. Liburnalardan boy ve hacim olarak daha büyük olan ve M.S. 1. yüzyıl savaş gemileri arasında ikinci sırada yer alan gemiler triremelerdir. Bu gemilerinse

³³ M. Pitassi, *a.g.e.*, 2011, s. 124.

iki hatta yer yer üç sıra kürekçili ve yaklaşık 37 m ortalama uzunlukta gemiler olmaları, bununla birlikte mürettebat ve askerlerin bir triremede yaklaşık 200 kişiden oluştuğu bilgisi³⁴ de tasvirdeki gemilerin birer trireme olamayacakları, dolayısıyla da liburna olmaları gerektiğini destekler niteliktedir.

Resim 1'deki savaş gemilerinin tipolojik olarak aynı gemi tipini yansıttıklarını fakat farklı bir takım kendine has özellikler taşıdıklarına daha önce değinilmişti. Tasvirdeki söz konusu iki liburnanın temel farklarından birisi soldaki geminin baş bodoslamasının öne doğru kıvrılarak sonlandığı ve kuş ibiğine benzeyen çatalı bir görünüme sahip olduğu (**Resim 2**), sağdaki gemide ise baş bodoslamasının tek parça halinde ve içe doğru kıvrılarak sonlandığı görülmektedir. Kuş ibiği şeklinde içe dönük biten baş bodoslamaların Kartacalılar tarafından kullanıldığı ve Kartaca sikkelerinde benzer tipolojik özellikler gözlendiği (**Resim 4**) bilgisinden hareketle soldaki geminin olasılıkla bir kartaca gemisi olduğu anlaşılmaktadır³⁵.

Resim 4: M.Ö. 237-209'a tarihlenen bir Kartaca Sikkesi³⁶: Arka yüzde (sağ) yer alan baş bodoslamada benzer bir uygulama

Sağdaki geminin baş bodoslaması ise genellikle Roma gemilerinden bilinmektedir. Ayrıca tasvir incelemesinde bahsedilen renk seçimine ait farklılıkların önemi burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü sağdaki geminin küpeştesinin soldakinden farklı olarak mavi renkle verildiği ve baş

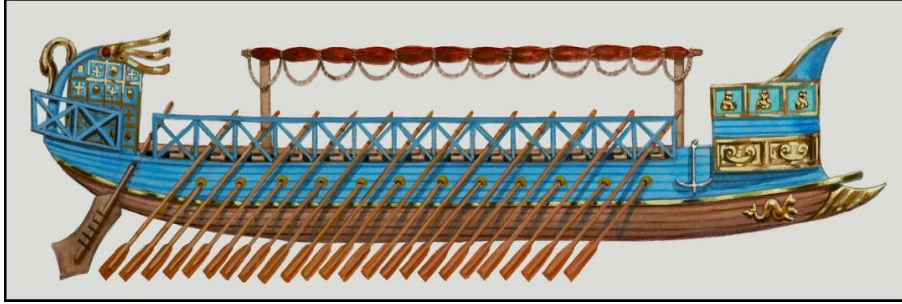
³⁴ L. Casson, *a.g.e.*, 2002, s. 67.

³⁵ R. D'amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 5.

³⁶ Classical Numismatic Group, <https://www.cngcoins.com/Article.aspx?ArticleID=9>, Erişim Tarihi ve Saati: 11.10.2018, 21.30.

bodoslamada altta yer alan deseninde mavi renk kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarihî olarak Romalılar arasında gemilerin söz konusu bölgelerinde mavi rengin özellikle işlendiği bilgisi³⁷ ise **Resim 3**'de detayı verilen sağdaki geminin bir Roma gemisi olduğuna işaret etmektedir.

Resimde birisinin Roma diğerinin ise Kartaca tipi liburna olduğu anlaşılan gemilerin bir diğer ortak özellikleri ise güvertelerinin asker dolu oluşu ve gemilerin yelkensiz olarak tasvir edilmesidir. Liburna tipi gemiler aynı triremeler gibi yelkenli olmaktaydı. Tek bir yelkeni olan liburnaların gemi direklerinin sökülüp takılabilir olduğu bilinmektedir (**Resim 5**). Ancak uzun yolculuk yapmadıkları zamanlar ve özellikle de savaş esnasında yelkenleri direkleriyle birlikte sökülmekte ve güverte deniz erlerinin hareketini kısıtlamayacak ve savaşa hazır bir ortam sağlayacak hâle getirilmekteydi³⁸. Bu bilgiden hareketle **Resim 1**'de birbirleri ile savaşmak üzere olan orta ebatlarda -50 kürekçili- Roma ve Kartaca liburnalarının tasvir edildikleri anlaşılabilmektedir.

Resim 5: M.S. 1. Yüzyıl Örnek Liburna Resmi³⁹

Resim 1'de Kartaca savaşlarını anlatan tarihî bir gönderme olduğu anlaşılabilmektedir. Pompeii dördüncü stil duvar resimlerinde tiyatral sahnelerin, tarihî vakaların ve hikâyevî anlatımların yer aldığı bilinmektedir⁴⁰. Söz konusu tasvir Kartaca savaşlarını temsil etmektedir. R. D'amato resmin bir *naumachia*⁴¹ tasviri olabileceğini dile getirmiştir⁴².

³⁷ R. D'amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 10.

³⁸ R. D'amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 33.

³⁹ L. Casson, *a.g.e.*, 2002, s. 67.

⁴⁰ R. Ling, *a.g.e.*, s. 75-77.; A. Stenico, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁴¹ İlk olarak Julius Caesar tarafından M.Ö. 46 yılında düzenlenmeye başlanan ve gladyatör oyunlarına benzeyen seyirlik deniz savaşı organizasyonu. Yapay olarak oluşturulan göllerde ve/veya içi suyla doldurulabilen amfiteyatrolarda düzenlenen *naumachia*, genelde büyük savaş ve zaferleri temsil eder şekilde ve bir kutlama havasında düzenlenmekte olan kanlı oyunlardır.

Tasvir edilen Liburnaların M.S. 1. yüzyıl tipini yansıtmışından dolayı, sanatçının Kartaca Savaşlarını anlatan bir *naumachia*'yı izlemiş olması ve çağdaşı olduğu gemi tipleri üzerinden bir resim yapması daha olasıdır.

Sonuç

Pompeii İsis Tapınağında yer alan duvar resmindeki savaş gemisi tasvirlerinin Roma Dönemi denizcilerinin koruyucu tanrıçası olması sebebiyle bir teşekkür ve/veya adak olarak İsis Tapınağı duvarlarına resmedilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Tasvirdeki gemilerin M.S. 1. yüzyıla tarihlenen liburna tipi savaş gemileri olduğunun, sanatçı tarafından ayırt edilebilir nitelikte aktarıldığı anlaşılmaktadır. Kartaca savaşlarını temsilen düzenlenmiş bir *naumachia* sahnesinin yer aldığı anlaşılan resimde, bir Kartaca ve bir Roma gemisi ikonografik ve sanatsal açıdan tespit edilebilmekte ve arkeolojik kayıt niteliği taşımaktadır.

Tasvirler arkeolojik ve stilistik olarak M.S. 70 civarına tarihlenebilmesi ve döneminin sanatını aktarıyor olmasıyla önem arz etmektedir. Resimde yer alan gemi tasvirlerinin ise arkeolojik veriye tipolojik açıdan değer kattığı, antik kaynaklardan ve maddî kültür kalıntılarından hareketle gemilerin sınıflandırılmasına ve tarihlenmesine olanak sağladığı anlaşılmıştır. Bu anlamda, Pompeii duvar resimlerinin güvenli bir ikonografi sunduğu gözlemlenmiştir. Savaş gemileri bağlamında tasvirlerin, arkeolojiye tipolojik, tarihî ve kültürel anlamda katkı sağladıkları ve antik yazılı kaynaklar kadar güvenilir sayılabilecek nitelikte arkeolojik kayıt değeri taşıyan veriler sundukları tespit edilmiştir. Böylelikle, gemi tasvirleri özelinde sanat ve tarihî gerçekliğin birbirlerine koşut gitmekte olduğu ve sanatın savaş gemileri özelinde arkeolojik verilerdeki önemli bir boşluğu doldurmaya yetkin olan yardımcı bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Blanc, N.-Eristov, H.-Fincker, M., “‘A Fundamento Restituit ?’ Réfections Dans Le Temple D’isis À Pompéi”, *Revue Archéologique*, Nouvelle Série, Fasc. 2, 2000, s. 227-309.
- Brewer, D. J.-Teeter E., *Mısır ve Mısırlılar*, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, 2011.
- Carlson, D. N., “The Seafarers and Shipwrecks of Ancient Greece and Rome”, A. Catsambis-B. Ford-D. L. Hamilton (eds.), *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 379-405.

Bu konu için bkz. K. Nossov, *Gladiator: Rome’s Bloody Spectacle*, Osprey Publishing, New York, 2009, s. 41-43.

⁴² R. D’amato-G. Rava, *a.g.e.*, s. 19.

- Casson, L., *Ships and Seamanship in the Ancient World*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.
- _____, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çev. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002.
- D'amato, R.-Sumner, G. *Imperial Roman Naval Forces 31 BC - AD 500*, Osprey Publishing, Oxford, 2009.
- D'amato, R.-Rava, G., *Imperial Roman Warships 27 BC - 193 AD*, Osprey Publishing, Oxford, 2016.
- Descoedres, Jean-Paul, "History and Historical Sources", Dobbins, J. J.-Foss, P. W. (eds), *The World of Pompeii*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, New York, 2009.
- Frost, H. "First Season of Excavation on the Punic War Wreck", *International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*, 2, 1973, s. 33-49.
- Goldsworthy, A., *Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World*, Yale University Press, New Haven, 2016.
- Gould, R. A., *Archaeology and the Social History of Ships*, Cambridge University Press, Second Edition, New York, 2011.
- Holmes, G. C. V., *Ancient and Modern Ships, Part I, Wooden Sailing-Ships*, Wyman and Sons Ltd., 1906.
- Howatson, M. C., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Keegan, J., *The Price of Admiralty: The Evolution of Naval Warfare from Trafalgar to Midway*, Penguin Books, London, 1989.
- Ling, R., *Roman Painting*, Cambridge University Press, Hampshire, 1991.
- Morrison, J. S.-Coates, J. F., *The Athenian Trireme*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Nossov, K., *Gladiator: Rome's Bloody Spectacle*, Osprey Publishing, New York, 2009.
- Pitassi, M., *Roman Warships*, Boydell Press, Woodbridge, Suffolk, 2011.
- _____, *The Roman Navy, Ships, Men & Warfare 350BC - AD475*, Seaforth Publishing, Yorkshire, 2012.
- Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford University Press, Vol 1., Second Edition, New York, 1957.
- Scullard, H. H., *A History of the Roman World 753 to 146 BC*, Routledge Classics, Taylor & Francis Group, 2013.
- Stenico, A., *Roman and Etruscan Painting*, The Viking Press, New York, 1963.
- Torr, C., *Ancient Ships*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

POMPEİİ İSİS TAPINAĞINDAKİ SAVAŞ GEMİSİ TASVİRLERİ ÖZELİNDE
SANAT VE TARİHİ GERÇEKLIK İLİŞKİSİ

Çevrimiçi Kaynaklar

Classical Numismatic Group, <https://www.cngcoins.com/Article.aspx?ArticleID=9>,
Erişim Tarihi ve Saati: 11.10.2018, 21.30.